

Яна Яковишина,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу археології
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ

Максим Мельничук,
МГНО «Дубенський археологічний осередок»

Сергій Лисюк,
незалежний дослідник

РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВІДКОВИХ РОБІТ ПОБЛИЗУ М. КОПИЧИНЦІ НА ТЕРНОПІЛЛІ У 2025 Р.

У статті розглянуто та введено в науковий обіг археологічні знахідки, отримані при поверхневому огляді двох пунктів поблизу м. Копичинці у Тернопільській обл. Вони розташовані по течії р. Нічлавки. Матеріали репрезентують спільноту Кукутень-Трипілля, культури Гава-Голігради й черняхівську. Зроблено спробу встановлення відносної хронології трипільських пам'яток.

Ключові слова: Кукутень-Трипілля, Гава-Голігради, черняхівська культура, археологічна пам'ятка, кераміка.

У 2025 р. на Тернопільщині працювала Подільська археологічна експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Одним з пунктів, обраних для поверхневих обстежень, було м. Копичинці, а саме його околиці.¹ Відомо про дві пам'ятки археології місцевого значення поблизу міста – Копичинці I і Копичинці II. Перше – поселення західноподільської групи скіфського часу, яке розташоване на північ від населеного пункту в урочищі Калинівщина, друге – двошарова пам'ятка трипільського та черняхівського часів на північно-західній окраїні міста. Нас цікавило поселення із трипільською верствою, а саме, збір додаткового матеріалу для визначення відносної хронології пам'ятки, тому саме на Копичинцях II проведено поверхневі збори. Про ще одну трипільську пам'ятку поблизу міста нам повідомив представник Копичинецької міської ради п. Тарас Елійв, за що висловлюємо йому щиру вдячність. Пам'ятка знаходиться на південь від міста, поблизу села Котівка і отримала назву Котівка VI. Невеличка збірка трипільських матеріалів зберігається також у Копичинцях в Музеї театрального мистецтва Тернопільщини, проте, на жаль, невідомо з якої саме локації походять ці речі.

Під час поверхневих зборів на Копичинцях II і Котівці VI нами зібрано більше шестисот знахідок різних хронологічних періодів, колекція презентабельна, інформативна та потребує введення в науковий обіг, що і окреслює мету статті.

Копичинці II. Пам'ятка розташована у північному напрямку від міської лікарні м. Копичинці (рис. 1). Вона займає пологий схил правого берега р. Нічлавки (права притока р. Нічлави), з північного боку поселення знаходиться русло пересохлого струмка. Пункт відкритий О. Дерехом та А. Чеканом під час розвідкових робіт у 2008 р. (Дерех 2008) та внесений до реєстру пам'яток археології місцевого значення під номером 1664 (Наказ... 2010). Пам'ятка в реєстрі значиться як двошарова – з трипільською та черняхівською верствами. Проте у зібраному нами матеріалі, окрім артефактів вищезгаданих культур, присутня збірка кераміки та лезо бронзового кельта культури Гава-Голігради. Знахідки знайдено на орному полі, але з огляду на топографію місцевості, давні поселення могли поширюватися і західніше, оскільки західного краю пам'ятки нами не зафіксовано через те, що орне поле з цієї сторони впирається у ліс.

Загалом, під час поверхневих зборів піднято 276 знахідок, до інвентарного списку взято 67. До культури Трипілля віднесено 113, з них 87 – кераміка, 24 – кремій, 1 – опока, 1 – червоний пісковик.

Керамічні знахідки сильно фрагментовані, репрезентують категорію «столового» трипільського посуду з відмуленої глини, поверхня черепків, як правило, марка, розпис не зберігся. Про форми важко щось сказати впевнено, проте помітні денця п'яти посудин (рис. 3: 1, 3, 5). Кубок з низькими округлими плічками (рис. 3: 7). Вінця різних типів посуду, форму яких,

¹ Підготовлено за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в рамках проекту «Праісторична доба заходу України: культурно - історичні процеси» № 2025.07/0055.

неможливо визначити (рис. 3: 2, 4, 9, 10). Звужена горловина посудини (рис. 3: 6), а також ручка (рис. 3: 12). Вінця мисок двох форм – конічної та з округлими плічками (рис. 2: 1, 2). Фрагмент одного біконічного прясла та два грузила конічної форми (рис. 2: 3, 4; 3: 11). Серед керамічних знахідок присутній фрагмент антропоморфної статуетки (рис. 3: 8), збереглася її середня частина – стегна. Виріб сильно пошкоджений, статі не окреслена. Ноги виробу сформовані окремо і з'єднані, сидниці злегка округлі, розділені вертикальною заглибленою рисою. Описані морфологічні риси статуетки схилиються до думки, що виріб тяжіє до пізнього періоду Трипілля, а керамічний посуд не надто виразний, подібні фрагменти можна зустріти як на пам'ятках етапу ВІІ, так і СІ.

Про кремнеобробну діяльність на пам'ятці свідчить наявність уламків двох нуклеусів, відходи виробництва (2 од.) та відщепи, як неретушовані (9 од.), так і з ужитковою ретушшю (4 од.) (рис. 4: 1). Деякі ретушовані відщепи могли використовувати як скребла (рис. 4: 3, 6). Також присутній кінцевий скребок на відщепі з прямою робочою поверхнею, підправленою дрібнофасетковою ретушшю (рис. 4: 2). Знайдено також три пластини, дві з яких ретушовані (рис. 4: 4, 5). Кулястий відбійник або розтирар, утворений з ужитого нуклеуса (рис. 4: 7).

З опоки зроблено невелику пласку сокирку, лезова частина якої відламана (рис. 4: 8). Поверхня виробу ретельно зашліфована. Опока – це порода осадового походження, генетично пов'язана із кременем, залягає у верхньоальбській товщі вапняків і найпоширеніша на території Хмельницької, Тернопільської, Чернівецької обл., із виходами на поверхню у відслоненнях долини Дністра і його приток. На відміну від кременю, має меншу твердість і такий хімічний склад, який робить її непридатною для отримання пластинчастих сколів (Конопля, Гавінський 2012, с. 132). Через такі особливості сировини, інколи можна зустріти твердження, що вироби з опоки використовували як символ або у ритуальних практиках, оскільки при утилітарному використанні вони легко ламаються. Проте сьогодишньої легкості й крихкості такі предмети набули з часом, через вплив вологості і несприятливих умов зберігання, натомість у часі створення таких сокир, свіжосколота сировина була значно міцнішою і щільнішою, ніж сьогодні (Петрунь 2004, с. 206). Сокири з опоки цілком могли використовувати як деревообробні інструменти. Наприклад, частина сокир з трипільського поселення Спас виготовлена досить грубо і має пошкодження, які виникли, найімовірніше, під час роботи ними (Яковишина, Войтович, Мельничук 2025, с. 184).

Із кам'яних знарядь відзначимо також шліфувальний камінь з червоного пісковику підпрямокутної форми із залощеними гранями.

До культури Гава-Голігради відносимо 91 знахідку, з них 89 фрагментів – кераміка і 2 знахідки з бронзи.

Фрагменти посудин сильно фрагментовані, в тісті присутня домішка шамоту, поверхня виробів гладка, світло-коричневого, коричневого або чорного кольорів, іноді залощена. Присутні фрагменти вушок посудин (рис. 5: 2, 3), край диска з наскрізними отворами (рис. 5: 1), денце, вінця мисок та інших типів посуду, частина вінець має рельєфний орнамент (рис. 5: 4-13). Знайдено також бронзове лезо кельта (рис. 5: 14) та шлак (виплеск). Металеві речі вкриті блакитно-зеленою патиною.

Для кельта проведено спектральний аналіз на приладі ProSektor 3:

Cu	Sn	Pb	Sb	Ni	Ag	Cd
84.32±0.24%	14.03±0.24%	1.21±0.12%	0.21±0.14%	0.19±0.06%	0.03±0.03%	0.01±0.03%

Черняхівська культура – 69 фрагментів кераміки. Матеріал сильно фрагментований, проте виокремлюються денця 13 посудин (рис. 6: 8-16), вінця пласкої покришки (рис. 6: 4), розхилі вінця інших типів посуду (рис. 6: 2, 3, 5), ручка амфори (рис. 6: 6), а також плічка посудини, орнаментовані заглибленим орнаментом (рис. 6: 7).

Також наявний один фрагмент кераміки давньоруського часу зі значною домішкою піску в тісті, фрагмент люльки східного типу XVII-XVIII ст. (рис. 6: 1).

Котівка VI. Пам'ятка розташована у північно-східній околиці села, на пологому мисоподібному виступі між м. Копичинці та с. Котівка, на лівому березі р. Нічлавки (рис. 1). Пункт не введений в науковий обіг, проте добре відомий місцевим мешканцям, оскільки, за їхніми словами, кожного року після оранки тут знаходять крем'яні сокири та кераміку. На поверхні орного поля нами зібрано велику кількість фрагментів кераміки та крем'яних виробів, у переважній більшості – трипільського часу, найщільніша концентрація матеріалу спостерігається

у західній частині пам'ятки, тут же зафіксовано низку скупчень обмазки різних розмірів, яка походить зі зруйнованих оранкою площадок (решток трипільських жител). Помітно, що обмазка репрезентує різні частини жител і містить у собі рослинні домішки (полова). Присутні великі фрагменти обмазки розмірами 10х12см і товщиною 5–9 см з відбитками колотої деревини, які за своїми характеристиками відповідають фрагментам «платформ». Менші уламки з відбитками невеликих (приблизно 3 см) дерев'яних плашок відповідають решткам стін. Під час поверхневих зборів піднято 374 знахідки, до інвентарного списку взято 108.

До Трипілля віднесено 365 знахідок, з них 170 фрагментів кераміки і 195 виробів з кременю. Всі фрагменти посуду репрезентують столову кераміку із погано збереженим або незбереженим розписом, інколи помітні сліди залощення. Лише на 12 фрагментах збереглися сліди розпису (рис. 9: 10-13). Це поліхромні композиції з використанням червоної, чорної та білої фарб, або ж біхромні – чорною і білою та червоною і чорною. Найчастіше малюнок був нанесений чорною фарбою по рожево-червоному, часто залощеному тлу. Виготовлені такі посудини з добре відмудленої глини, менша група містить домішку крупного шамоту та піску, їхня поверхня зазвичай без залощення і без розпису, найчастіше це товстостінні вироби (імовірно, вони використовувалися як кухонні). Категорії посуду з умовною назвою «кухонна» під час поверхневих зборів не трапилося. Керамічний матеріал дуже схожий зі знахідками з Сухоставу (Кравець 1953, табл. VI-VIII) і тяжіє до шипинецької групи Трипілля етапу СІ.

Посуд дуже фрагментований, проте виокремлюються денця різних розмірів від 10 різних посудин та денце однієї мініатюрної, вкритої з обох боків червоною фарбою. Невисокі розхилі вінця двох великих посудин, сильно розхилі вінця ще двох посудин і однієї мініатюрної (рис. 9: 1, 2, 7, 8). Два фрагменти від кубків (рис. 9: 3, 4). Вінця миски з округлими плічками (рис. 9: 5). Вінця миски невеликих розмірів (рис. 9: 6), товстостінної із крупним шамотом в тісті, ідентичне тісто використовували для деяких, імовірно, кухонних виробів і на розташованому неподалік трипільському поселенні Сухостав. Серед керамічних знахідок є фрагмент добре випаленого біконічного прясла (рис. 9: 9).

Крем'яні вироби виготовлені із сировини туронського походження, в колекції наявний лише один уламок сеноманського кременю. Про кремнеобробне виробництво на пам'ятці свідчать уламки 9 нуклеусів (рис. 7: 1), відходи виробництва (58 од.), відщепи (86 од.), на частині відщепів наявна ужиткова ретуш (15 од.). Присутні також частини пластин з ретушшю (8 од.) та без неї (13 од.). Серед знарядь переважають ножі на пластинах зі струменистою дорсальною ретушшю (рис. 7: 2-4). Кінцеві скребки на широких пластинах та відщепах (5 од.) (рис. 7: 5-7). Робочий край у таких виробів дугастий, в одному випадку – прямий. Довжина коливається від 3,6 до 8 см, ширина – 2,4–3,2 см. Ретуш більшості – лускоподібна. Присутній один кутовий різець (рис. 8: 5). Скобелі бічні (4 од.) на відщепах (рис. 8: 1-2), з виділеними ретушшю виїмками. Імовірно, ще одним скобелем було знаряддя на ретушованій пластині (рис. 7: 8). Один фрагмент вклада серпа на пластині (рис. 8: 3). Робочий край загострений суцільною скісною струменистою ретушшю з дорсального боку та заповірований з обох сторін. Одним екземпляром представлена прокрутка або свердло на пластині (рис. 8: 4). Робочий край виробу сформований середньофасетковою лускоподібною ретушшю. Серед знахідок є уламок відбійника або розтирача. Присутній також виріб, схожий на зламаний наконечник дротика (рис. 8: 6), краї якого, сформовані середньо- і дрібнофасетковою ретушшю.

Імовірно, до культури кулястих амфор відноситься невелике шліфоване долітце з альбського кременю (рис. 8: 7), оскільки найбільше аналогій таким виробам є саме у цій культурі (Свешніков 1983, табл. XX1: 4, 7). Цей різновид кременю розповсюджений на обмеженій території Середнього Придністер'я між с. Дарабани Чернівецької обл. і с. Сокіл Хмельницької обл. Давнє населення використовувало цю сировину спорадично, з огляду на низькі петрофізичні властивості. Він не надавався для отримання заготовок пластин, натомість інколи використовувався для виготовлення сокир (Конопля 1998, с. 142, 144).

До культури Гава-Голігради можна віднести невелику збірку кераміки (7 од.) – це дрібні уламки стінок ліпного посуду. Поверхня добре заглажена, коричневого та чорного кольорів, присутня домішка шамоту.

Денце ще однієї посудини темно-сірого/коричневого кольору (рис. 9: 14), має значну домішку піску і виявляє подібності із посудом давньоруського часу.

Таким чином, можемо констатувати, що обстеженні місцевості неодноразово заселяли носії різних культур у різні історичні періоди. Відзначимо, що більшу частку знахідок на обох

обстежених пам'яток складають матеріали трипільського часу. Для Копичинців II складно впевнено визначити відносну хронологію через фрагментованість і погану збереженість кераміки. Подібні фрагменти можна зустріти як на пам'ятках етапу ВІІ, так і СІ, натомість антропоморфна статуетка, знайдена тут, має риси пізнього Трипілля. З огляду на доступний матеріал, можна припустити, що поселення могло належати до часу Трипілля СІ. У Копичинцях II існувало поселення і у римський час, про що свідчить збірка черняхівської кераміки з пам'ятки. На іншому поселенні – Котівка VI, фрагменти керамічного посуду трипільського часу значно виразніші, вони виявляють багато подібностей зі знахідками з Сухостава і тяжіють до шипинецької групи Трипілля етапу СІ. Це ж можна сказати і про крем'яні вироби з пам'ятки, за складом знарядь та специфікою обробки, вони дуже схожі із колекціями таких шипинецьких пам'яток як, наприклад, Грушів (Конопля 2000) чи Сухостав, який розташований неподалік. Не виключено, що пізніше у Котівці VI оселилися носії культури кулястих амфор.

На обох пам'ятках також зібрано артефакти культури Гава-Голігради та поодинокі фрагменти посуду давньоруського часу.

ЛІТЕРАТУРА

- Дерех, О. 2008. *Звіт про пам'ятникоохоронні дослідження (шурфування) в історичних частинах міст та розвідки на території Гусятинського та Чортківського р-нів Тернопільської обл. у 2008 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, 19 с.
- Конопля, В. 1998. Класифікація крем'яної сировини заходу України. *Львівський історичний музей. Наукові записки*, 7, с. 139-157.
- Конопля, В. 2000. Поселення трипільської культури Грушів на Пруті. *Волино-Подільські археологічні студії*, 2, с. 42-61.
- Конопля, В., Гавінський, А. 2012. Знахідки кам'яних і кременевих виробів з околиць Бару на Вінниччині. *Волино-Подільські археологічні студії*, 3, с. 130–136.
- Кравец, В. П. 1953. *Археологические исследования на Подолье в 1952 г. (Отчет о работе трипольского отряда Подольской археологической экспедиции)*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. 40 арк.
- Наказ управління культури Тернопільської ОДА №16 від 27 січня 2010 року «Про створення комісії для підведення підсумків інвентаризації об'єктів культурної спадщини в Тернопільській області за 2006–2009 роки». [online]. Режим доступу: <https://surl.it/cdcdff>
- Петрунь, В. Ф. 2004. Використання мінеральної сировини населенням трипільської культури. *Енциклопедія трипільської цивілізації*, 1. Київ: Укрполіграфмедіа, с. 199-218.
- Свешников, И. К. 1983. *Культура шаровидных амфор*. Москва: наука.
- Яковишина, Я., Войтович, М., Мельничук, М. 2025. Археологічні дослідження трипільського поселення Спас. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 29, с. 161-188.

Yana Yakovyshyna,
Phd, Senior Researcher, Archaeology Dpt.,
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,

Maksym Melnychuk,
Interregional Public Scientific Organization
«Dubno Archaeological Center»,

Serhii Lysiuk,
Independent researcher

RESULTS OF SURFACE SURVEYS NEAR KOPYCHINTSI IN THE TERNOPIL REGION IN 2025.

The article examines and introduces into scientific circulation archaeological finds discovered during a surface survey of two sites near the town of Kopychyntsi in the Ternopil region. These are such sites as

Kopychyntsi II and Kotivka VI. They are located along the Nychlavka River. We can conclude that the surveyed area was repeatedly inhabited by representatives of different cultures in various historical periods. It should be noted that most of the finds at both surveyed sites are materials from the Trypillian period. The materials found also represent the Gava-Holigrada and Chernyakhiv cultures. An attempt has been made to establish the relative chronology of the Trypillia sites. Based on the available material, it can be assumed that the settlements may have belonged to the Trypillia CI stage.

Keywords: Cucuteni-Trypillia, Gava-Holigrady, Chernyakhiv culture, archaeological site, ceramics.

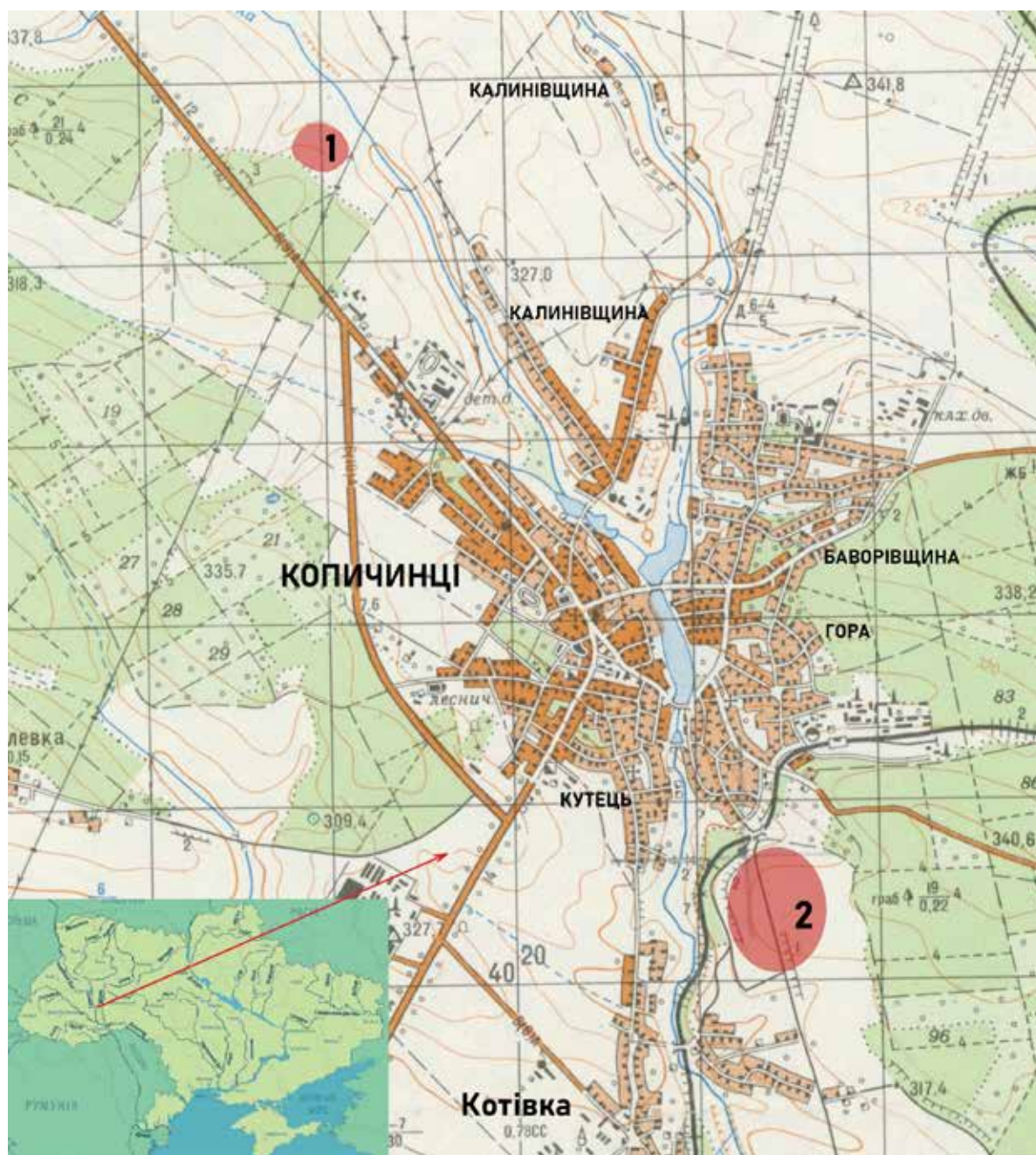

Рис. 1. Археологічні пам'ятки поблизу м. Копичинці.
1 – Копичинці II; 2 – Котівка VI

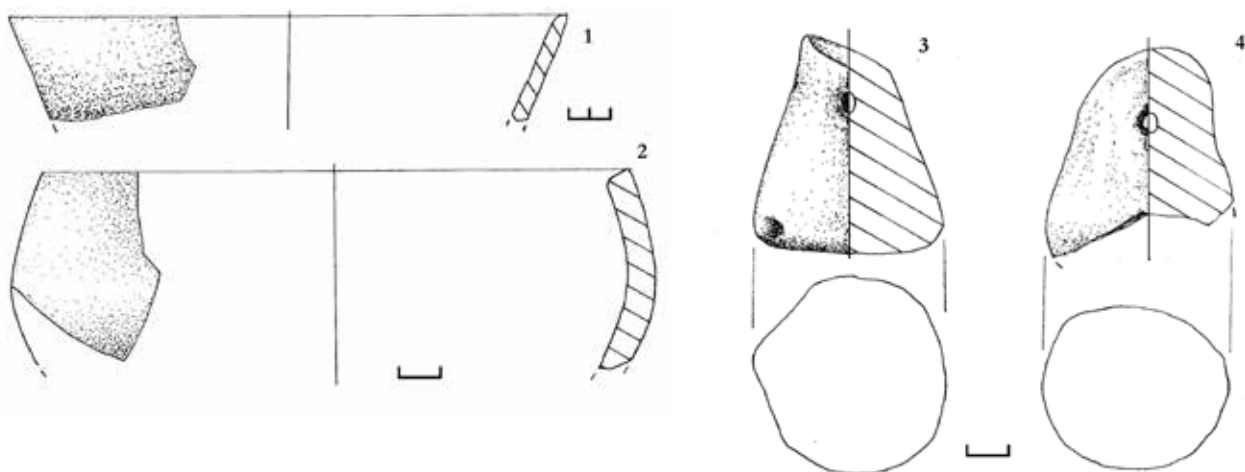

Рис. 2. Копичинці II. Керамічні вироби трипільського часу

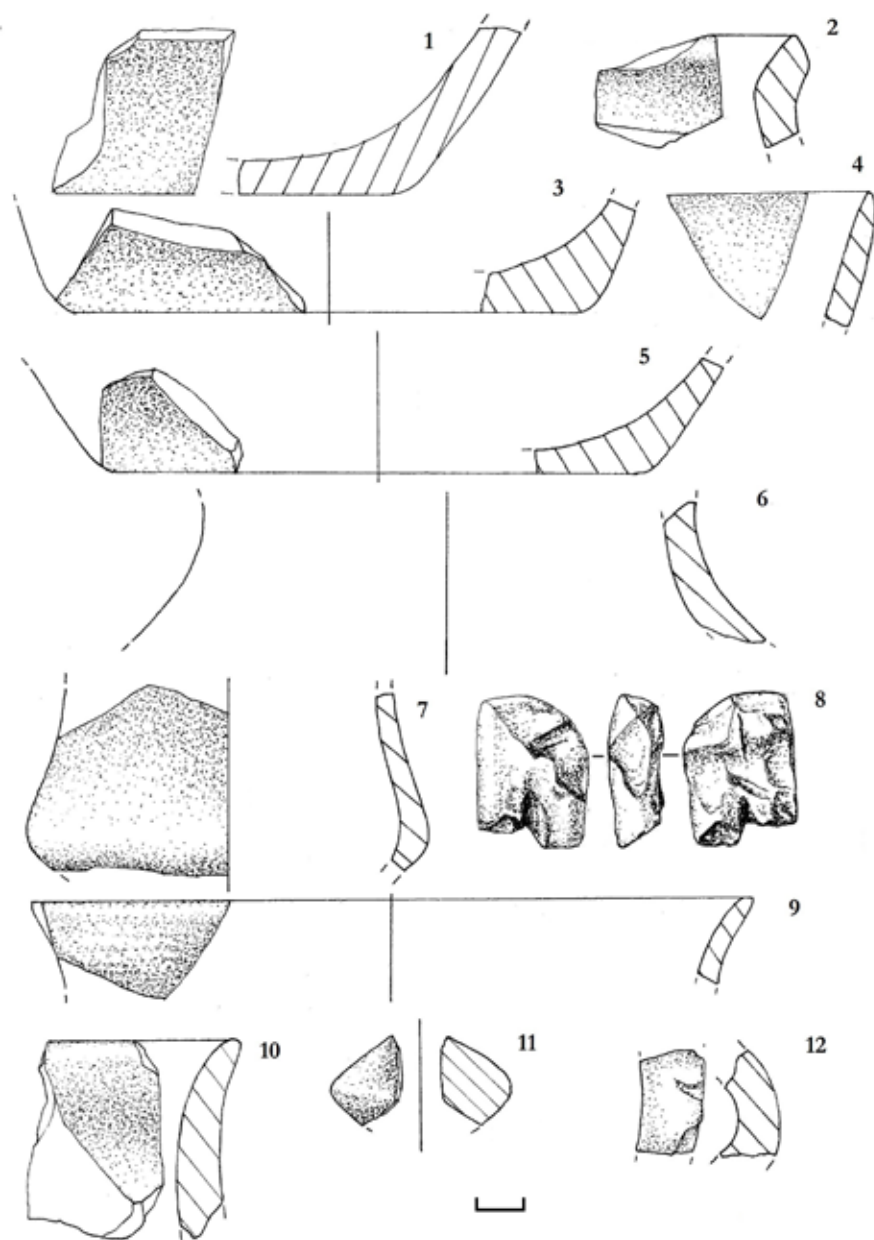

Рис. 3. Копичинці I. Керамічні вироби трипільського часу

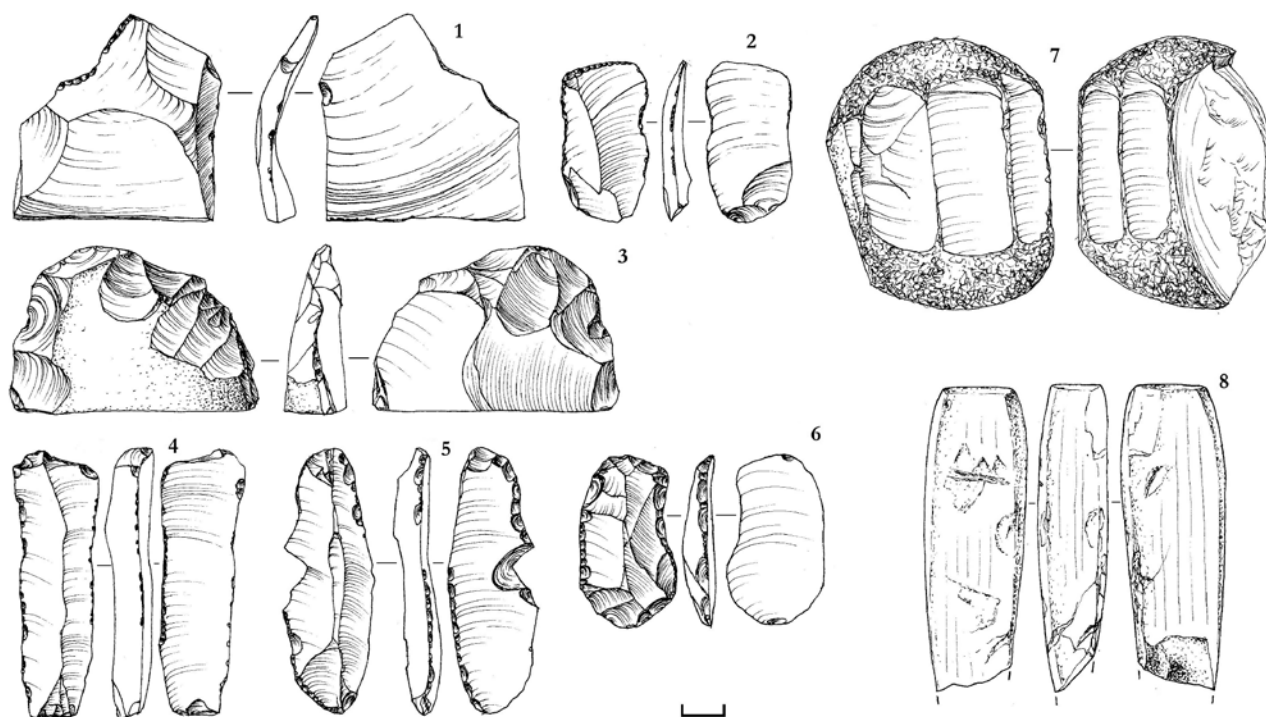

Рис. 4. Копичинці II. Вироби з кременю та опокі трипільського часу

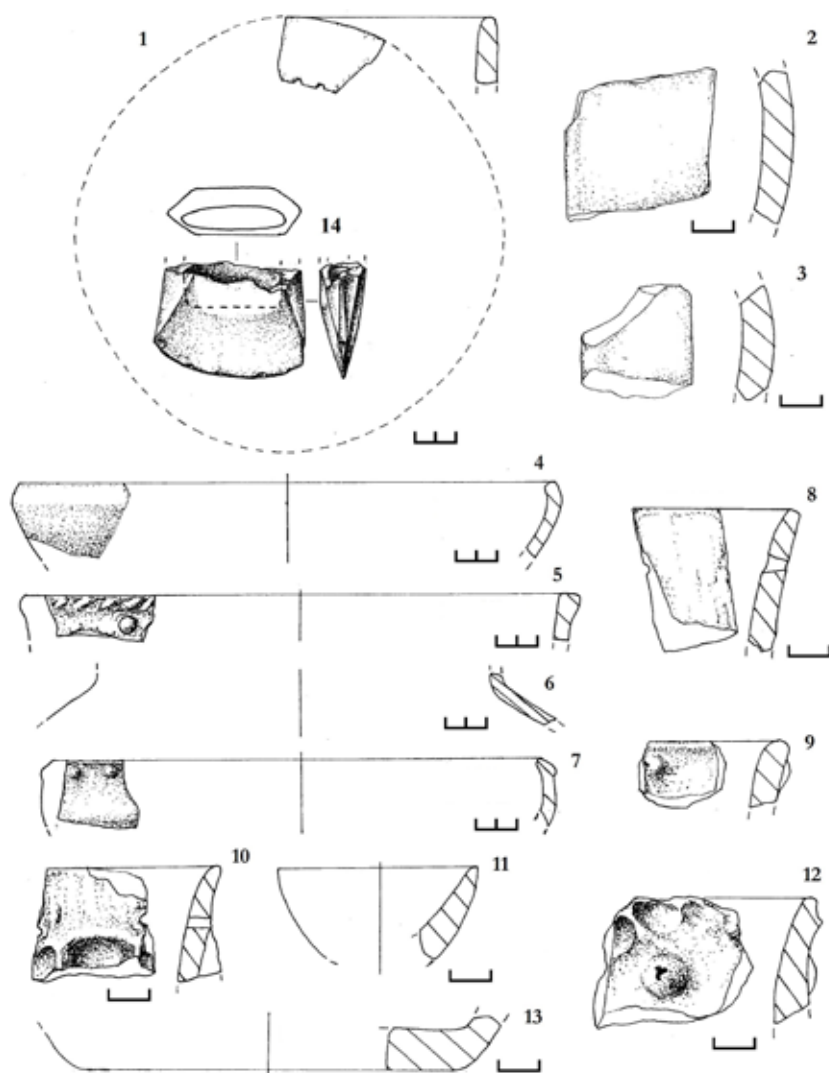

Рис. 5. Копичинці II.
Керамічні вироби культури
Гава-Голігради

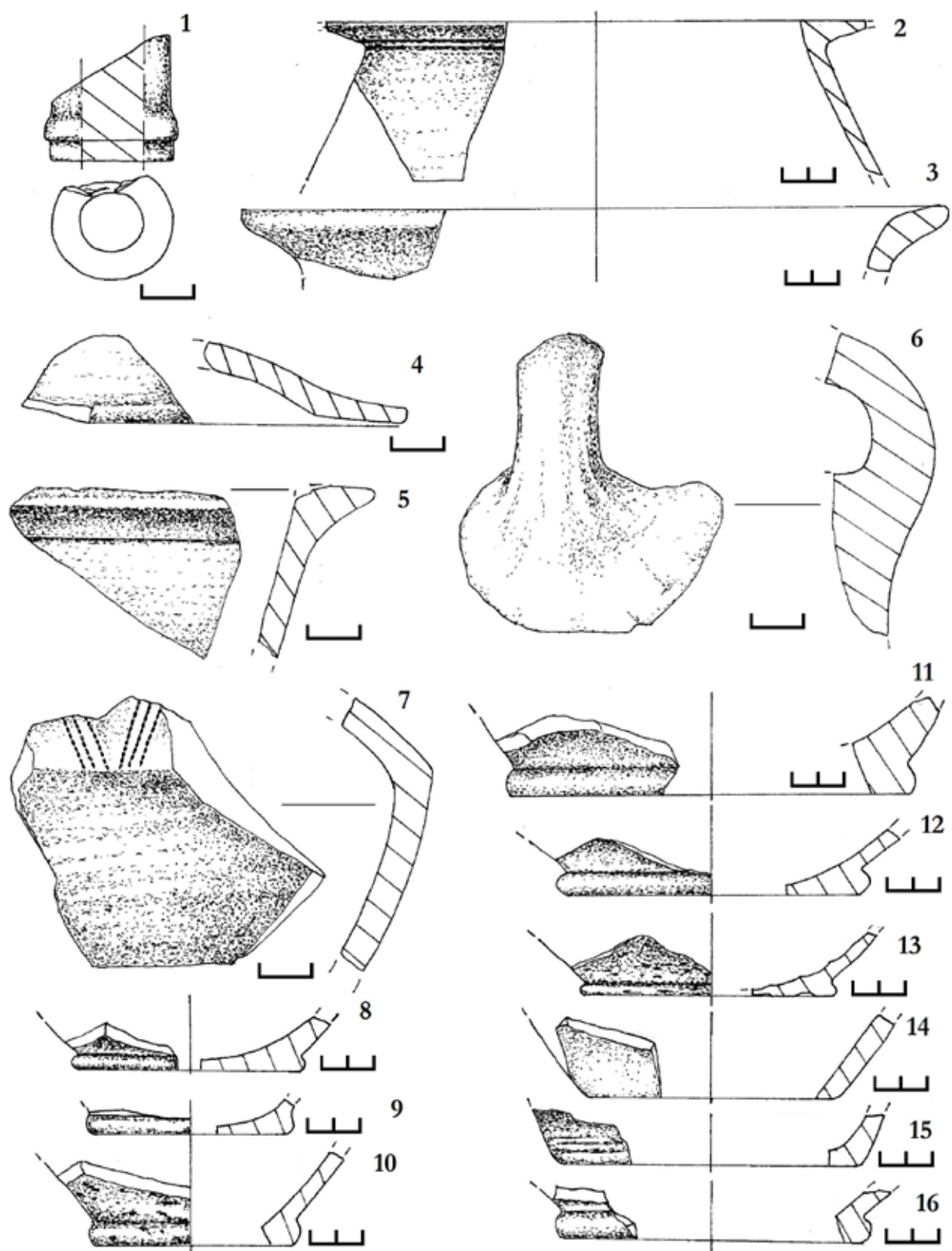

Рис. 6. Копичинці II.
1 – фрагмент люльки східного типу XVII-XVIII ст.,
2-16 – керамічні вироби черняхівської культури

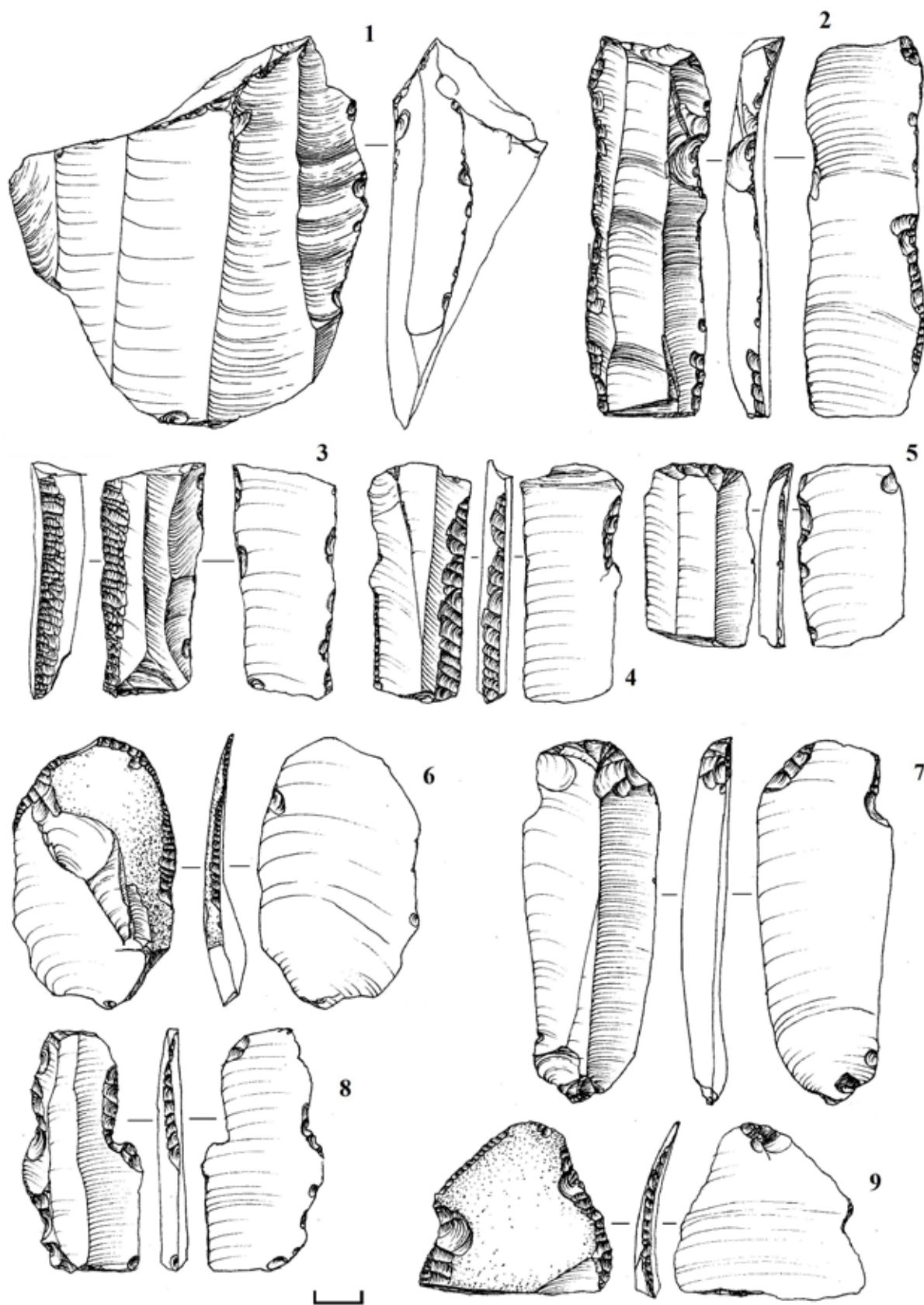

Рис. 7. Котівка VI.
Крем'яні вироби трипільського часу

Рис. 8. Котівка VI.
1-6 – крем'яні вироби
трипільського часу,
7 – культури
кулястих амфор (?)

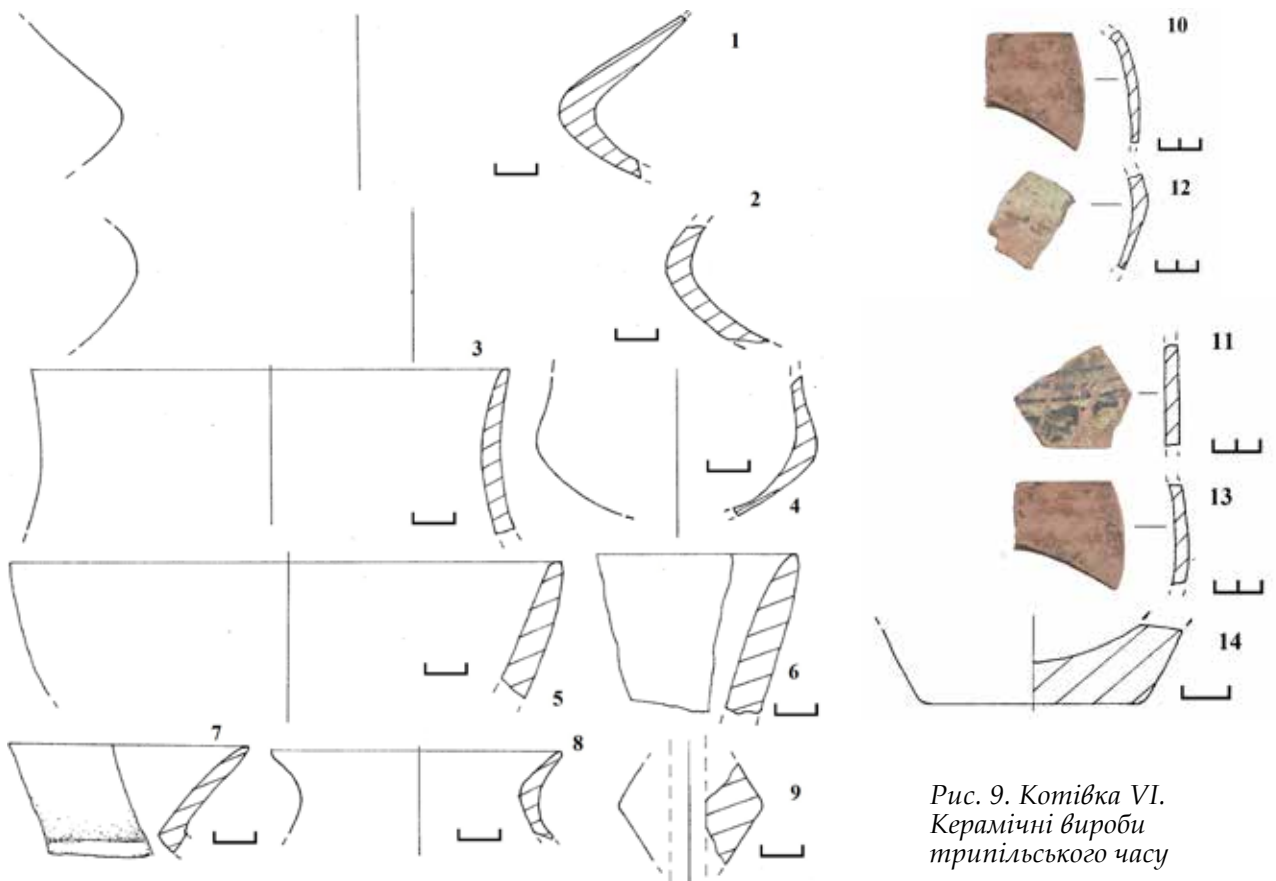
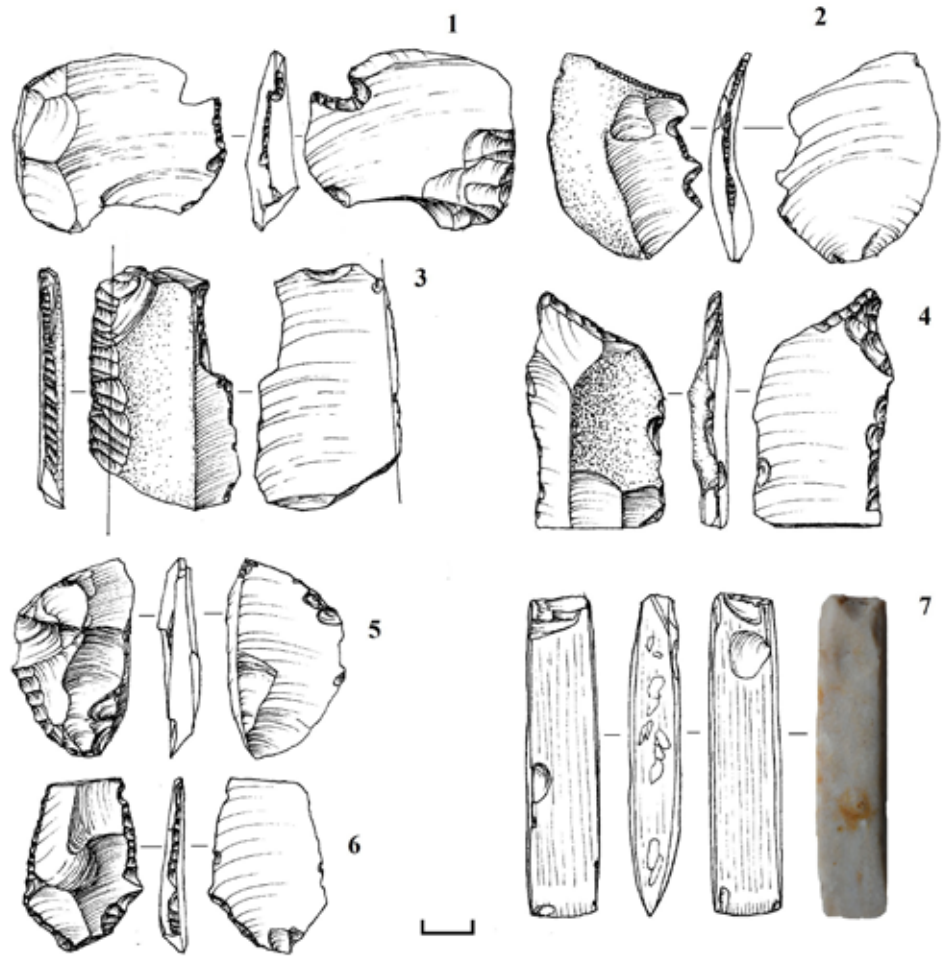

Рис. 9. Котівка VI.
Керамічні вироби
трипільського часу